พฤติกรรมการรวมกลุ่ม ของเกษตรกรในเขตสูบน้ำ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*

ดร. ธัญญา ธีรศาสตร์**

การใช้สูบน้ำเพื่อการเกษตรนั้น เป็นกิจกรรมที่ผลักดันโดยมีรัฐบาลเนื่องมาจากทุก ๆ ปี เกษตรกรประสบภัยธรรมชาติ คือ ถ้าไม่ฝนแล้ง ก็น้ำท่วม หรือทั้ง 2 อย่างนั่นเอง โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บางปีมีทั้งฝนแล้งทั้งน้ำท่วม โครงการสูบน้ำจึงถูกผลักดันจากรัฐออกมาในรูปของการช่วยเหลือให้ได้ปลูกพืชครั้งที่ 2

แต่ถ้ามองกว้าง ๆ การสูบน้ำเพื่อการเกษตรนั้น มีเจตนา 2 อย่างกว้าง ๆ คือ

---

* สำนักงานส่งเสริมการเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

** เป็นการศึกษาเบื้องต้นที่อาจจะนำไปใช้ ในการตั้งสมมติฐานต่อไป

1. เพื่อพัฒนาการเกษตร

ซึ่งหมายถึงการสูบน้ำ เพื่อปลูกพืชครั้งที่ 2 ทั้งที่ทำในบริเวณที่ได้รับภัยธรรมชาติ และนอกเขตที่ได้รับภัยธรรมชาติ

2. เพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยธรรมชาติ

โดยตรง

ไม่ว่าวัตถุประสงค์จะเป็นอย่างไรก็ตาม การปลูกพืชในฤดูแล้งที่ต้องใช้สูบน้ำ เป็นสิ่งที่ทำได้กว้างขวาง และเรามีลำแม่น้ำยาวเหยียดทั้ง 2 ฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นสูบน้ำด้วยกำลังไฟฟ้า หรือสูบน้ำด้วยเครื่องสูบก็ตาม

การสูบน้ำเพื่อการเกษตรนั้น มีขอบเขตทำได้กว้างขวาง แต่ต้นทุนหมุนเวียนค่อนข้างสูง ดังนั้น เราจึงต้องคำนึงถึงประสิทธิภาพมากเป็นพิเศษ ซึ่งต้องการกฎเกณฑ์ทั้งด้านสังคม และกฎเกณฑ์ด้านเทคโนโลยีมาประกอบกัน จึงจะสามารถพูดถึงประสิทธิภาพของการใช้สูบน้ำเพื่อการพัฒนาการเกษตรได้

เมื่อได้ จัดหาสูบมาให้ เกษตรกรใช้ร่วมกัน ปัญหาที่น่าสนใจก็คือ เกษตรกรได้ร่วมกันใช้สูบน้ำนั้น ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ขึ้นมากน้อยเพียงไร ทั้งในแง่รายได้หรือผลผลิต เมื่อสูบน้ำนั้นควบคุมด้วยงานของรัฐ และเกษตรกรร่วมกันการใช้งานนั้นมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงไร ... แต่ก่อนที่จะถึงปัญหานี้ ยังมีปัญหาที่นักสังคมศาสตร์จะต้องทราบก่อนก็คือว่า เกษตรกรผู้สูบน้ำนี้มีการรวมตัวกันขึ้นมาอย่างไร จริงสูบน้ำนี้ไม่ใช่มอบแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง มอบให้เพื่อใช้ร่วมกัน (แต่รัฐยังเป็นเจ้าของ) ในหมู่บ้านและมีหลายกรณีที่เกษตรกรหลายบ้านมาใช้ร่วมกันอยู่ บางครั้งมีถึง 10 หมู่บ้าน ในกรณีเช่นนี้ผู้ใช้น้ำต้องมีขอบเขตการตัดสินใจหลายอย่าง ซึ่งเป็นการตัดสินใจของบุคคลในกลุ่ม

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษาเรื่องนี้เป็นลักษณะ Descriptive ซึ่งจะมองดูพฤติกรรมของเกษตรกร ในการรวมกลุ่มกันเพื่อจัดการส่งน้ำและควบคุมน้ำจากสูบที่รัฐสนับสนุน ตามโครงการ ช่วยเหลือ ผู้ประสบภัยธรรมชาติ ในปี 2520–2521

วัตถุประสงค์ของการศึกษานี้มี ดังนี้

1. เพื่อทราบลักษณะการรวมตัวกันของเกษตรกรที่เกิดขึ้นเอง

2. กิจกรรมหรือภาระกิจ ที่เกษตรกรต้องทำ โดยการตัดสินใจของกลุ่ม

3. การตั้งกฎเกณฑ์ และการใช้กฎเกณฑ์หรือการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก

4. ลักษณะการเกิดขึ้นของผู้นำกลุ่ม บทบาทของผู้นำ

วิธีการศึกษา

การศึกษาใช้วิธีสังเกตการณ์ และใช้คำ unstructured interview โดยทำในสามหมู่บ้านที่เลือกขึ้นตามลักษณะของการรวมกลุ่ม ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี เจ้าหน้าที่เกษตรในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นผู้ช่วยในการเลือกหมู่บ้าน โดยทั่วไปแล้วการใช้น้ำจากสูบน้ำของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไม่มีการรวมกลุ่มกันใช้น้ำ และการใช้ที่ดินก็ไม่มีการทำแปลงรวม แต่ในสภาพของการรวมกลุ่มที่กำหนดให้มีการใช้น้ำ ใช้สูบน้ำ และใช้ที่ดินร่วมกันจึงถือว่าเป็นการรวมกลุ่ม ลักษณะของทั้ง 3 ประเภทที่เลือก

1. กลุ่มใหญ่ ตั้งอยู่ที่อำเภอเมือง จ. อุบลราชธานี
2. กลุ่มเล็ก ตั้งอยู่ที่อำเภอตระการพืชผล จ. อุบลราชธานี
3. ไม่เป็นกลุ่ม ตั้งอยู่ที่อำเภอพิบูลย์มังสาหาร

กลุ่มใหญ่ หมายถึงกลุ่มที่จำนวนคนทั้งหมดรวมกันเป็น 1 กลุ่ม เพื่อใช้ที่ดิน น้ำ และสูบน้ำเพื่อปลูกพืชรวม ซึ่งผลผลิตทั้งหมดที่ได้นำมาแบ่งกันตามส่วนของแรงงานที่ลง

กลุ่มเล็ก หมายถึงกลุ่มที่มีการแบ่งกลุ่มคนออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ เพื่อแบ่งแยกที่ดินใหญ่ให้เป็นแปลงย่อย และแปลงย่อยเป็นแปลงรวมของกลุ่มย่อย และแต่ละแปลงย่อยมีขนาดไม่เท่ากัน

ไม่เป็นกลุ่ม หมายถึงเกษตรกรใช้น้ำจากแหล่งเดียวกัน แต่ปลูกพืชในแปลงส่วนตัวเป็นอิสระต่อกัน ในกรณีศึกษาเรื่องนี้ไม่มีการใช้สถิติ เพราะเป็นการศึกษาเบื้องต้นเมื่อนำไปตั้งสมมติฐานเพื่อการศึกษาต่อไป

สถานที่ศึกษา

จุดที่ตั้งสูบน้ำที่ทำการศึกษามี 3 แห่ง ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่า กรณี คือ

กรณีที่ 1 กลุ่มใหญ่

กรณีที่ 2 กลุ่มเล็ก

กรณีที่ 3 ไม่เป็นกลุ่ม

กรณีที่ 1 กลุ่มใหญ่ สูบน้ำตั้งอยู่ที่หมู่บ้านท่ากกแห่ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เกษตรกร 22 คน จาก 36 หลังคาเรือน ในหมู่บ้านรวมตัวกันขึ้นเองเป็นกลุ่ม มีสูบน้ำขนาด 8 นิ้ว (เส้นผ่าศูนย์กลางของท่อส่ง) สำหรับสูบน้ำทำการปลูกข้าว (กข. 7) ในเนื้อที่ 400 ไร่

กรณีที่ 2 กลุ่มเล็ก สูบน้ำตั้งอยู่ที่หมู่บ้านเอ็นอ้า อำเภอตระการพืชผล จ. อุบลราชธานี เกษตรกรจาก 120 ครอบครัว ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่ม ๆ ละ 4–7 คน และมีสูบขนาด 12 นิ้ว ตั้งอยู่ เครื่องใช้สูบน้ำเพื่อปลูกข้าวในเนื้อที่

2,500 ไร่ (ส่วนมากเป็นข้าว กข. 7 และมี กข. 9 บ้าง)

กรณีที่ 3 ไม่เป็นกลุ่ม สูบน้ำตั้งอยู่ที่หมู่บ้านกุดถั่ว อำเภอพิบูลย์มังสาหาร จ. อุบลราชธานี มีเกษตรกร 300 ครอบครัว มาร่วมทำการเกษตรในเนื้อที่ 3,000 ไร่ สูบน้ำตั้งอยู่ 3 จุด สูบน้ำให้ในท้องที่เดียวกันมีขนาด 12 นิ้ว 1 เครื่อง เครื่องละ 10 นิ้ว 2 เครื่อง เกษตรกรที่เคยใช้ที่ดินอยู่เดิมได้รับการขอร้องให้เกษตรกรจากที่อื่นมาร่วมใช้ที่ดินด้วย เฉพาะในช่วงฤดูแล้งที่มีโครงการช่วยเหลือผู้ประสบภัยธรรมชาติ ความจริงแล้ว ได้มีเจ้าหน้าที่พยายามจะจัดกลุ่มในกรณีที่ 3 แต่ไม่สำเร็จ

ผลการศึกษา

การศึกษาการรวมกลุ่มที่ 3 กรณีที่กล่าวข้างต้น ได้ข้อมูลประมวลได้ดังนี้

1. เหตุผลของการรวมกลุ่ม
2. การก่อตั้งกลุ่ม
3. กิจกรรมที่กลุ่มตัดสินใจ
4. กฎเกณฑ์ที่ใช้บังคับสมาชิก
5. บทบาทของผู้นำและอิทธิพล

เหตุผลของการรวมกลุ่ม

จากการสัมภาษณ์หัวหน้ากลุ่ม และเกษตรกรสมาชิก พบว่าเกษตรกรได้คาดการล่วงหน้าได้ว่าจะมีการขัดแย้งเกี่ยวกับเรื่องการใช้น้ำ ฤดูแล้ง เกษตรกรเห็นว่าจะต้องทำความ เกี่ยวกับเรื่องการใช้น้ำ ก่อนที่จะมีการปลูก เกษตรกรระบุว่า "**เราจำเป็นต้องรวมกลุ่ม และจะต้องแบ่งที่ดินและน้ำกัน เช่นนั้น จะต้องลงเอยด้วยการทะเลาะ และในที่สุดก็จะไม่มีใครได้ดี**" นี่คือ เห็นของเกษตรกรหลายราย จากการสนทน เรื่องใช้น้ำ แต่ในหลายกรณีก็พบว่าการ กลุ่มไม่ประสบผลสำเร็จ ซึ่งบางทีอาจเป็นเพ ว่ามีหลายหมู่บ้านเกินไป

เมื่อเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเรียกประชุมใ แรก เกษตรกรในกรณีที่ 1 และ 2 สา เข้ามาร่วมประชุมได้ทั้งหมด แต่ในกรณี เกษตรกรจำนวนมากมาประชุมไม่ได้ ดังนั้ มีการนัดประชุมแยกกัน อิทธิพลของผู้นำ จะมีผลก็ต่อเมื่อสมาชิกทุกคน เข้ามาร่วมใ ประชุม

1. การก่อตั้งกลุ่ม

เมื่อโครงการช่วยเหลือผู้ประสบภัยธรรม ชาติประกาศออกมา เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจะ ประชุมเกษตรกรในบางท้องที่ว่าจะมีสูบน้ำ ช่วยสำหรับปลูกพืชในฤดูแล้ง เจ้าหน้าที่ ให้เกษตรกรแสดงเจตนา 3 ประการ

1. เกษตรกรประสงค์จะปลูกพืชในฤดูแล้งหรือไม่ จะปลูกอะไร และจำนวนกี่ไร่

2. เกษตรกรยินดีจะใช้ที่ดินร่วมกันหรือไม่

3. เกษตรกรยินดีสละค่าใช้จ่ายเล็กๆน้อยๆ เกี่ยวกับเครื่องสูบน้ำเช่น ค่าขนน้ำมันจากเมือง ค่าใช้จ่ายอย่างอื่น ทางราชการจะออกให้ และเกษตรกรจะช่วยกันเฝ้ายามดูแลเครื่องสูบน้ำ

ในการเรียกประชุมครั้งแรกๆ ปฏิกิริยาของเกษตรกรทั้ง 3 กรณี มีดังนี้

การมีส่วนร่วมในการประชุม

กรณีที่ 1 เมื่อเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ (และตำบล) เรียกประชุมและขอทราบวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อ ข้างต้น มีบางคนที่เชื่อว่าการปลูกข้าวในฤดูแล้งเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ บางคนมีความลังเลใจไม่เอียงที่จะเชื่อตามเจ้าหน้าที่ แต่ทุกคนยังสงสัยเพราะว่ายังไม่เห็นสูบน้ำ

ต่อมาเจ้าหน้าที่ส่งเสริมได้พาเจ้าหน้าที่ประทานผู้ซึ่งจะเป็นผู้ควบคุมการสูบน้ำมาพบเกษตรกร และเกษตรกรตกลงจะปลูกข้าว และรับเงื่อนไข ข้อ 2-3 และแสดงจำนวนเนื้อที่จะปลูก พร้อมทั้งให้รายชื่อเกษตรกรที่ตกลงปลูกข้าว

เมื่อมีการประชุมครั้งต่อๆ มา เจ้าหน้าที่รายงานว่ามีสมาชิกทุกคนเข้าประชุมพร้อมเพรียง ในกรณีที่บางคนไม่อยู่ สมาชิกคนอื่นๆ ของครอบครัวจัดมาแทนคนที่มาแทนโดยมากจะเป็นภรรยาหรือไม่ก็บุตรคนโตที่ยังอยู่ในครอบครัว

กรณีที่ 2 เมื่อมีการเรียกประชุมในตอนต้นฤดู เกษตรส่วนมากมาร่วมประชุม และมีความเชื่อคล้ายคลึงกับ กรณีที่ 1 "ปลูกข้าวในฤดูแล้งไม่ได้หรอกแม้แต่ในฤดูฝน ข้าวก็ยังเสียหายหมด แล้วข้าวในฤดูแล้งจะไม่เสียยังไง"

เมื่อเอ่ยถึงเรื่องสูบน้ำช่วยเหลือ เกษตรกรบางคนตกลงจะปลูกข้าว ตัวผู้ใหญ่บ้านเองเป็นคนเอ่ย ปัญหาความเท่าเทียมกันในเรื่อง การใช้แรงงานในการทำงานร่วมกัน "บางคนก็ขยันบางคนก็ขี้เกียจ" ดังนั้นผู้ใหญ่บ้านจึงเสนอให้มีการแบ่งกลุ่มกันเป็นกลุ่มละ 5-6 คน ตามความพอใจของตนเอง ว่าใครจะรวมกลุ่มกับใคร

เมื่อสอบถามรายละเอียด คำตอบที่ได้รับแสดงให้เห็นว่า เกษตรกรมิได้รวมกันตามความพอใจหรือสมัครใจ อันเนื่องมาจากความรู้สึกแบบเพื่อนฝูงแต่รวมกลุ่มตามกลุ่มของครอบครัว ที่มีที่ดินอยู่ใกล้เคียงกัน (เพราะลักษณะการให้น้ำบังคับ) แต่ก็มีคนอื่นๆ ที่ไม่มีที่นาอยู่บริเวณนั้นมาขอร่วมกลุ่มด้วย ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นกรณี

ของความรู้สึกชอบพอที่อยู่นอกวงศ์ญาติ

เมื่อมีการทำแปลงตกกล้า มีเกษตรกรรายอื่น ๆ มาขอเพิ่มอีก แต่กลุ่มได้ตกลงให้ผู้มาใหม่รวมกลุ่มกันเองไม่ให้แทรกในกลุ่มที่มีอยู่แล้ว แต่ได้ตั้งเป็นเงื่อนไขว่า จะต้องเข้ามาเป็นกลุ่มจะมาทำคนเดียวไม่ได้

กรณีที่ 3 เนื่องจากมีเกษตรกรจาก 12 หมู่บ้าน ประสงค์จะปลูกข้าวในทุ่งแห่งเดียวกัน การเรียกประชุมพร้อมกันทั้งหมด ทำได้เพียง 2 ครั้งเท่านั้น เกษตรกร 200 คน จาก 300 คน ที่ประสงค์จะปลูกข้าวเข้ามาประชุม ในที่สุดการเรียกประชุมก็ต้องแยกประชุมเฉพาะทีละหมู่บ้าน การเรียกประชุมระยะแรก ๆ ทำความตกลงในเงื่อนไข 3 ข้อข้างบน และเพื่อจะขุดคูส่งน้ำ แบ่งที่ดิน และทำแปลงกล้า เกษตรกรทั้งหมดยืนยันต่างคนต่างทำไม่รวมกันทำ การเรียกประชุม และการเรียกประชุมและชักชวนใด ๆ ทำโดยเจ้าหน้าที่เกษตรกรอำเภอและนายอำเภอในบางครั้ง

1.2 การตัดสินใจปลูกพืชในฤดูแล้ง

เนื่องจากมีความแตกต่างในเรื่องการเรียกประชุมของเกษตรกรทั้งสามกรณี ทำให้มีผลต่อการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมต่อ ๆ มา ข้อมูลสำคัญที่ต้องการทราบจากการประชุมตัดสินใจในระยะแรก ๆ ที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมต้องการทราบคือ เนื้อที่ปลูกทั้งหมดทั้งนี้เพื่อทราบข้อมูลการทำงาน 2 ประการคือ ขนาดของสูบที่จะมาติดตั้ง และปริมาณพันธุ์ข้าวที่เจ้าหน้าที่จัดหามาให้พอเพียงการตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องจะทำได้โดยก็ต่อเมื่อสมาชิกทุกคนเข้าร่วมประชุมซึ่งจะต้องรู้จำนวนคนทั้งหมดที่จะร่วมปลูกตามโครงการช่วยเหลือผู้ประสพภัยธรรมชาติ

กรณีที่ 1 หัวหน้ากลุ่มสามารถช่วยสมาชิกตัดสินใจได้รวดเร็วทั้งนี้เพราะว่าสมาชิกทุกคนตกลงทำงานรวมในหลักการหุ้นส่วนเทียมกัน ในเรื่องแรงงานและการลงทุนโดยว่าผืนดินทั้งหมดทุกแปลงเป็นของทุกคน

การแบ่งปันแปลงบุคคล

กรณีที่ 2 ผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่ศูนย์กลางในการตัดสินใจของบรรดากลุ่มโดยมีหัวหน้ากลุ่มย่อยทำหน้าที่เป็นผู้แทนด้วยเหตุที่กลุ่มตัดสินใจยอมให้มีการรับกลุ่มชิกเพิ่มขึ้นได้ในช่วงหลัง การตัดสินใจเกี่ยวขนาดของสูบน้ำสามารถจะกำหนดได้ในขั้นแต่การตัดสินใจเกี่ยวกับปริมาณเมล็ดพันธุ์จะเพิ่มใหม่ขึ้นถึง 3 ครั้ง ดังนั้นเจ้าหน้าที่ส่งต้องนำเมล็ดพันธุ์มาเพิ่มให้สามครั้งอย่างไรก็การที่ต้องทำการตัดสินใจถึง 3 ครั้ง ก็ไม่

ปัญหาร้ายแรงแต่อย่างไร เพียงแต่เป็นการเพิ่มภาระให้เจ้าหน้าที่ โดยไม่จำเป็นเท่านั้น

กรณีที่ 3 การตัดสินใจที่ปลูกพืชทำได้ล่าช้ากว่ากรณีที่ 1 และ 11 ทั้งนี้เป็นเพราะผู้เข้าประชุมไม่พร้อมกัน และต้องการตั้งสูบถึง 3 แห่ง สำหรับทุ่งนั้น และการกำหนดปริมาณพันธุ์ ทำได้ล่าช้า เพราะต้องประชุมแยกกัน

1.3 การสร้างคูส่งน้ำ

การสร้างคูส่งน้ำที่ทำในฤดูนั้น ทำกันใช้ชั่วคราว ในหลายแห่งเกษตรกรไม่ได้ขุดคูส่งน้ำ เพียงแต่ผ่านน้ำไปในแปลงนา ต่อเนื่องกันไป บางแห่งส่งน้ำผ่านแปลงว่างเปล่า โดยไม่ปลูกพืชอะไร ทั้งนี้เพราะเกรงว่าน้ำจะพัดปุ๋ยไปสู่แปลงของคนอื่น (ซึ่งทำให้สูญเสียน้ำจำนวนมาก ในบางรายที่ปลูกข้าว แต่ก็ไม่ยอมใส่ปุ๋ย) ในกรณีเช่นนี้ แปลงเอง กลายเป็น คลองส่งน้ำไปในตัว และมีเนื้อที่ดินจำนวนมาก มีน้ำแต่ไม่ได้ปลูกอะไรเลย

กรณีที่ 1 สมาชิกช่วยกันขุดคลองเกือบเป็นวงกลมรอบพื้นที่ประมาณ 400 ไร่ (ที่ดินมีลักษณะก้นกะทะ) สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการขุดคูส่งน้ำ ครอบครัวไหนที่มีแรงงานไปช่วยไม่ครบ ก็จะต้องจ้างแรงงานไปทำให้ครบ นอกจากนี้ไม่มีคลองซอยอีก แปลงที่อยู่ด้านในจะได้รับ น้ำด้วย การ ส่ง น้ำต่อเนื่อง จาก แปลง ถึง แปลง (ไม่ใช่จากคูถึงแปลง)

กรณีที่ 2 มีการ สร้าง คูส่งน้ำ สายใหญ่ และสายย่อย โดยกลุ่มตกลงให้ขุดต่อไปถึงแปลงของกลุ่มเอง แต่ละกลุ่มรับผิดชอบในส่วนของตน และต่อเนื่องกัน

กรณีที่ 3 กลุ่มที่จัดขึ้นตามหมู่บ้านได้รับการ ขอร้องจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมให้สร้างคูส่งน้ำ แม้จะมีการสร้างคู แต่หลายแปลงก็ไม่สามารถจะได้รับน้ำโดยตรง ต้องอาศัยส่งน้ำจากแปลงหนึ่งผ่านไปยังอีกแปลงหนึ่ง

1.4 การเตรียมแปลงกล้า และการแบ่งกล้า

แปลงกล้าทุกแปลงทั้งสามกรณี ตกกล้ารวมเอาในกรณีที่ 2 แปลกไปบ้างเล็กน้อย แต่การแบ่งกล้าไปปักดำ มีลักษณะแตกต่างกันทั้ง 3 กรณี

กรณีที่ 1 แปลง กล้า ตก รวม กัน ใน แห่งเดียวโดยสมาชิกทั้งหมดช่วยกัน หลังจากปักดำแล้วมีกล้าเหลือเล็กน้อย ซึ่งถือว่าไม่เหลือทิ้ง

กรณีที่ 2 แต่ละกลุ่มย่อยตกกล้าในแปลงของตนเองที่กล้าเหลือเล็กน้อยหลังจากปักดำเช่นเดียวกับกรณีที่ 1

กรณีที่ 3 แปลงกล้าตกลงกันทั้งหมดใกล้กับสูบน้ำแปลงที่ตกกล้าบางแปลง เป็นแปลงของบุคคลที่ได้รับมอบหมายให้เป็นแปลงปักดำ แต่เอามาตกกล้ารวมก่อน ด้วยเหตุที่เอาแปลงนั้นมาตกกล้ารวมเกษตรกรรายนั้น (หลายราย) จะต้องรอจนถอนกล้าออกจากแปลงเสียก่อน จึงปักดำในที่นั้นได้ ด้วยเหตุนี้ (และเหตุอื่น) ทำให้กล้าเหลือหลังปักดำจำนวนมาก

1.5 การแบ่งแยกที่ดินและการควบคุม

ที่ดินทั้งหมดสำหรับปลูกพืชในฤดูแล้งถือว่าเป็นที่ดินที่ใช้ร่วมกัน แม้ว่าจะเป็นหรือไม่เป็นเจ้าของที่ดินแห่งนั้นก็ตาม มีการแบ่งแยกที่ดินกันใช้แตกต่างกัน และบุคคลที่มีอิทธิพลให้มีแบบแผนการใช้ที่ดินก็ต่างกัน

กรณีที่ 1 หัวหน้ากลุ่มที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นเป็นผู้มีบทบาทชี้ชวนให้ทำแปลงรวมแล้วมาแบ่งพืชผลกันที่หลัง โดยลงทุนและแรงงานเท่ากันดังกล่าวข้างต้น

กรณีที่ 2 ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ควบคุมหัวหน้ากลุ่มย่อย ให้แปลงของแต่ละกลุ่มย่อยเป็นแปลงรวมแต่แยกอิสระ จากกลุ่มอื่น การแบ่งปันผลิตผลแบ่งกัน ภายในกลุ่มย่อย (ลักษณะกลุ่มย่อยในกรณีที่ 11 มีการใช้ที่ดินคล้ายกลุ่มในกรณีที่ 1)

กรณีที่ 3 เจ้าหน้าที่และนายอำเภอเป็นผู้แนะนำ แต่การตัดสินใจของสมาชิกขอให้มีการแบ่งเป็นแปลงบุคคล ไม่มีแปลงรวม แต่ละคนทำกันในแปลงของตนเอง

1.6 การแบ่งแยกงาน

ความเข้าใจเกี่ยวกับ "ความเสมอภาค" ของเกษตรกรในสามกรณี แตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างนี้ ทำให้มีการจัดแบ่งแยกแรงงานในการทำงานในแปลงนาแตกต่างกัน

กรณีที่ 1 สมาชิกทุกคนตกลงยินยอมเป็นกฎขึ้นว่าครอบครัวหนึ่งจะต้องออกแรง 2 วัน ควาย 1 ตัว สำหรับไถดินเพื่อใช้ในการปลูกพืชตลอดฤดู แต่ถ้ามีแรงงาน 1 แรง หรือมี 2 คนใดคนหนึ่งขาดไป จะต้องจ้างแรงงานมาทำ (นี่คือบรรทัดฐาน สำหรับการแบ่งผลประโยชน์เท่าเทียมกัน)

กรณีที่ 2 กฎเกณฑ์สำหรับกำหนดการร่วมแรงงานในกรณีที่ 2 กำหนดไว้แต่เพียงว่าทุกคนในครอบครัวที่ทำงานได้ควรมีส่วนในการออกแรง ไม่มีกฎเกณฑ์รัดกุมเหมือนกรณีที่ 1 ในช่วงระยะที่ต้องการแรงงานมาก บางครอบครัวอาจมีแรงงานมาช่วยเพียง 2 แต่ในอีกครอบครัวหนึ่งในกลุ่มเดียวกันอาจมีแรงงานถึง 4 หรือ 5 เวลา

นี้ได้แก่ในระยะปั่กดำและระยะเก็บเกี่ยว

กรณีที่ 3 สมาชิกของแต่ละครอบครัวทำงานในแปลงของตนเอง ไม่มีการตัดสินใจร่วมกันข้อตกลงใดๆ ทำกันภายในครอบครัว

1.7 การขนส่งน้ำมันจากเมืองถึงที่ตั้งสูบ

ด้วยเหตุที่สูบน้ำตั้งอยู่ตามริมฝั่งน้ำห่างจากตัวเมืองออกไป บางแห่งห่างออกไปถึง 10–20 กิโลเมตร บางแห่งต้องตัดทางผ่านบ่า น้ำมันที่ใช้สำหรับใช้กับสูบน้ำ เกษตรกรเป็นผู้รับการขนส่ง การขนน้ำมันครั้งหนึ่งๆ ประมาณ 500–1000 ลิตร ตลอดฤดูจะมีการขนน้ำมันประมาณ 5–6 เที่ยว เกษตรกรทั้ง 3 กรณี มีการปฏิบัติแตกต่างกันในปัญหาการขนน้ำมัน จากในเมือง

กรณีที่ 1 สมาชิกในแต่ละครอบครัวเฉลี่ยการขนส่งเท่ากันหมด ในการเดินทางไป สมาชิกจะแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อย 3–4 คน ซึ่งแบ่งกลุ่มเป็นการชั่วคราว เพื่อการขนน้ำมันโดยเฉพาะ เกษตรกรจะใช้เงินที่รวมกันมาได้เป็นค่าจ้างรถบรรทุกขนน้ำมันมาจากในเมืองมายังที่ตั้งสูบ

กรณีที่ 2 ในการขนส่งน้ำมันแต่ละเที่ยว ที่จุดนี้มี 2 หมู่บ้านใช้สูบร่วมกันอยู่ และทำการปลูกข้าวในบริเวณเดียวกัน (บังเอิญจำนวนทั้ง 2 หมู่บ้านใกล้เคียงกัน) เกษตรกรทั้ง 2 หมู่บ้านจะผลัดเปลี่ยนกันเป็นชุดสลับกัน ถ้าถึงคราวหมู่บ้านใดไปขนน้ำมัน คนในหมู่บ้านนั้นจะรับผิดชอบเรื่องค่าขนส่ง และส่งคนไปจัดการเอง โดยไม่คำนึงถึงว่าใครอยู่กลุ่มไหน

กรณีที่ 3 เกษตรอำเภอได้มอบหมายให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบในการขนน้ำมัน ด้วยเหตุที่มีหลายหมู่บ้าน และการสื่อสารไม่สมบูรณ์ดังนั้นผู้ใช้หลายคนไม่ได้ชำระค่าขนส่งบางครั้งขนน้ำมันมาไม่ทัน สูบไม่ได้ทำงาน มีรายงานว่า บางครั้งเคยเว้นถึง 7 วัน ซึ่งหมายความว่าแปลงปลูกข้าวอาจขาดน้ำด้วยเหตุที่การสื่อสารไม่ดี เกษตรกรที่อยู่ใกล้สูบน้ำจะเสียค่าขนส่งบ่อยกว่าคนอื่น ซึ่งมีบางครั้งรวมถึงเสียค่าชาร์จแบตเตอรี่ด้วย ซึ่งมีหลายคนที่อยู่ไกลออกไปไม่ได้ชำระ

นอกจากภาระกิจ ในการนำน้ำมันมาจากเมืองแล้ว เกษตรกรที่เกี่ยวข้องยังทำหน้าที่ตรวจสอบปริมาณน้ำมันที่ส่งมาแต่ละครั้งด้วย ว่าครบถ้วนหรือไม่

1.8 วิกฤตกาล

มีบางครั้งที่สูบน้ำชำรุด หรือต้องเสียเวลาชาร์จแบตเตอรี่ ซึ่งถือเป็นวิกฤตกาลอย่างหนึ่ง เจ้าหน้าที่ชลประทานที่ไปดูแลเครื่องอยู่จะแจ้ง

ให้เกษตรกรหรือเจ้าหน้าที่ส่งเสริมทราบในกรณีที่มีวิกฤตเช่นนี้ เกษตรกรทั้งสามกรณีมีการปฏิบัติแตกต่างกัน

กรณีที่ 1 เจ้าหน้าที่ชลประทานจะแจ้งแก่เกษตรกรที่ทำหน้าที่เฝ้ายาม และตรวจสภาพไร่นาในวันนั้น และเกษตรกรจะแจ้งแก่หัวหน้าจะเรียกประชุมสมาชิกทั้งหมด เพื่อเก็บเงินค่าขนสูบไปซ่อม หรือไม่ก็ ถ้าเป็นการซ่อมเล็กน้อยก็จะช่วยกันออกเงินค่าเดินทางให้เจ้าหน้าที่เพื่อเดินทางเข้าไปในเมือง เพื่อหาซื้ออุปกรณ์ซ่อม

กรณีที่ 2 เนื่องจากไม่ปรากฏว่ามีการชำรุดของเครื่องสูบจึงไม่มีการแก้ปัญหาเรื่องนี้ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่บ้านซึ่งคาดว่าจะมีปัญหานี้เกิดขึ้น จึงได้ขอรวบรวมจากสมาชิกครอบครัวละ 2 บาท เพื่อใช้ในการนี้ ขณะที่ทำการศึกษานั้น เงินที่รวบรวมมานี้ยังไม่ได้ใช้

กรณีที่ 3 เจ้าหน้าที่ชลประทาน จะแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมแล้วเจ้าหน้าที่ส่งเสริมจะแจ้งแก่ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะดำเนินการรวบรวมค่าขนสูบ หรือไปติดต่ออุปกรณ์ซ่อม แต่มักจะปรากฏเสมอว่า คนที่จ่ายมักจะจ่ายอยู่เสมอๆ ซึ่งได้แก่คนที่อยู่ใกล้ ๆ สูบน้ำ

1.9 การเฝ้ายามดูแลเครื่องสูบ

เมื่อจัดตั้งสูบน้ำแล้ว เกษตรกรได้รับการขอร้องให้จัดตั้งเวรยามเฝ้าสูบ เกษตรกรใน 3 กรณี มีการปฏิบัติแตกต่างกัน

กรณีที่ 1 กลุ่มจะตกลงแบ่งเป็นกลุ่มย่อย กลุ่มละ 2–3 คน ซึ่งมีหน้าที่เฝ้ายามเครื่องสูบน้ำ 1 คืน กับ 1 วัน แล้วผลัดให้กลุ่มอื่นต่อไปอีกกลุ่ม จะต้องจัดอาหารมากันเอง

กรณีที่ 2 มีการตกลงกัน ระหว่างกลุ่มรับน้ำประจำวันว่า ถ้ากลุ่มไหนจะเอาน้ำเข้านา ก็ถือว่าให้เป็นหน้าที่ของกลุ่มนั้นต้องเฝ้ายามเครื่องสูบน้ำไปด้วย เช่นเดียวกับกรณีที่ 1 แต่มีจำนวนคนเฝ้าสูบน้ำแต่ละวันมากกว่า

กรณีที่ 3 มีการตกลงในหลักการที่จะให้มีการเฝ้ายาม โดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกัน แต่ในทางปฏิบัติ คนที่ใกล้สูบน้ำมีโอกาสได้เฝ้าสูบมากกว่าคนที่อยู่ไกล

1.10 การให้น้ำ

ลักษณะการให้น้ำเหมือนกันในกรณีที่ 1 และ 2 คือกลุ่มผู้เฝ้ายามประจำวันจะเป็นผู้ควบคุมการให้น้ำเข้าแปลงนา ข้อแตกต่างมีแต่เพียงว่าในกรณีที่ 1 น้ำเข้าทุกแปลงในบริเวณทั้งหมด แต่ในกรณีที่ 2 น้ำเข้าเฉพาะแปลงของกลุ่มที่จะได้รับน้ำในวันนั้นเท่านั้น ส่วนในกรณีที่ 3 ทุกคนต่างขอรับน้ำซึ่งคาดว่าจะได้รับเป็นการให้

แบบต่อเนื่อง คนที่มีโอกาสดีกว่าได้แก่คนที่ใกล้สูบน้ำ

2. กฎเกณฑ์สำหรับการบังคับกลุ่ม

เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า การเกิดขึ้นหรือการอยู่รอดของกลุ่ม หรือองค์การนั้นจะต้องมีกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้นของกลุ่มผู้ใช้น้ำตามโครงการช่วยเหลือผู้ประสพภัยธรรมชาตินี้ พบว่ามีลักษณะต่างกันออกไป กฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้นนี้พบว่ามีวัตถุประสงค์เป็น 2 อย่าง แยกได้ดังนี้

2.1 เพื่อความเสมอภาค

เมื่อความเท่าเทียมกันระหว่างสมาชิก กลุ่มได้ตกลงกัน ในระหว่างสมาชิกเท่าที่พบมีการตั้งกฎเกณฑ์เกี่ยวกับกิจกรรม 2 อย่าง คือกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้น เพื่อความเท่าเทียมในการใช้แรงงาน เพื่อความเท่าเทียมกันในการมีส่วนออกค่าใช้จ่ายขนส่งน้ำมัน การซ่อมสูบและการเฝ้ายามสูบ ข้อที่ 1 ได้วางกฎไว้ว่า ครอบครัวหนึ่งจะต้องมีแรงงาน 2 แรง ควาย 1 ตัว ถ้าแรงงานขาดต้องจ้างคนมาเพิ่ม (12 บาท/วัน) กฎเกณฑ์นี้ไม่ได้เขียนไว้ แต่เป็นที่ยอมรับและใช้บังคับได้ ข้อที่ 2 กฎเดียวกับแรงงานไม่รัดกุมเช่นข้อที่ 1 แรงงานที่ร่วม ในกลุ่มยืดหยุ่นได้ แบ่งปันผลประโยชน์แบ่งเท่ากัน ในกรณีที่ 3 ทุกอย่างตัดสินใจในครอบครัว ไม่มีพบกฎเกณฑ์ที่ถือ ปฏิบัติร่วมกับของ สมาชิกในกรณีที่ 3 ในระหว่างที่ทำการศึกษา

2.2 เพื่อการควบคุมสังคม

เพื่อป้องกันการลักน้ำ หรือเป็นการป้องกันปัญหาขัดแย้งเกี่ยวกับน้ำที่จะเกิดขึ้น กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการควบคุมการใช้น้ำไม่ปรากฏว่า มีในกรณีที่ 1 แต่ทราบว่ามีอยู่ในกรณีที่ 2 ซึ่งระบุว่า จะมีการลงโทษผู้ฝ่าฝืน ด้วยการตัดการให้น้ำ หรือจะไม่ยอมให้มีการเข้ามาร่วมกลุ่มปลูกพืชในปีต่อไป กฎเกณฑ์นี้เป็นที่ยอมรับของสมาชิกทั้งหมด แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีการลงโทษตามกฎนี้ เพราะไม่มีใครฝ่าฝืน ทั้งนี้เนื่องจากสามารถจัดหมุนเวียนให้น้ำได้ทั่วถึง ไม่มีใครขาดน้ำ

การที่ไม่ปรากฏในกรณีที่ 1 เนื่องจากว่าแปลงทั้งหมดเป็นแปลงรวม ไม่มีผลประโยชน์ของกลุ่มย่อยลงไปอีก จึงไม่ตั้งกฎเช่นนี้ไว้

ไม่มีพบว่ามีการตั้งกฎเกณฑ์ใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องการลงโทษผู้ลักน้ำ หรือเบี่ดเอาน้ำก่อนถึงวาระในกรณีที่ 3

3. ความเป็นผู้นำ

ลักษณะการเป็นผู้นำที่เกิดขึ้น ในบรรดาเกษตรกรผู้ร่วมโครง การ ช่วย เหลือ ผู้ประ สพภัยธรรมชาติเกิดขึ้นกับบุคคลต่างกัน

ในกรณีที่ 1 ผู้นำเกิดจากการเลือกของสมาชิก ไม่ใช่ผู้ใหญ่บ้าน หรือคณะกรรมการหมู่บ้าน

กรณีที่ 2 บุคคลที่มีอิทธิพลในการตัดสินใจเกือบทุกกรณี และเป็นผู้นำทางความคิดอย่างแท้จริง ก็คือผู้ใหญ่บ้านและเป็นที่ยอมรับของผู้แทนกลุ่มย่อยทุกคน

กรณีที่ 3 ไม่มีเครื่องชี้ที่แน่ชัดถึงบุคคลที่เป็นผู้นำในกรณีที่ 3 เจ้าหน้าที่เกษตรและเจ้าหน้าที่ปกครอง เป็นผู้ชี้นำตลอดเวลา แต่ก็มีผลไม่มากนักในการนำความคิดและปฏิบัติเกี่ยวกับการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำ

สรุป

พฤติกรรมในกลุ่มของเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการช่วยเหลือผู้ประสบภัยธรรมชาติแตกต่างกัน ตามลักษณะของกลุ่มและความเป็นผู้นำของหัวหน้า ความร่วมมือในกิจกรรมกลุ่มขึ้นอยู่กับความสามารถในการตั้งกฎเกณฑ์ มีทางให้กฎเกณฑ์มีผลบังคับ ขบวนการสื่อสารภายในกลุ่มมีบทบาทสำคัญในการดำเนินกลุ่มและกำหนดพฤติกรรมของสมาชิก ผู้นำจะมีสิทธิพลในการจูงใจด้านอื่นได้จริงจังก็ต่อเมื่อระบบการสื่อสารสมบูรณ์
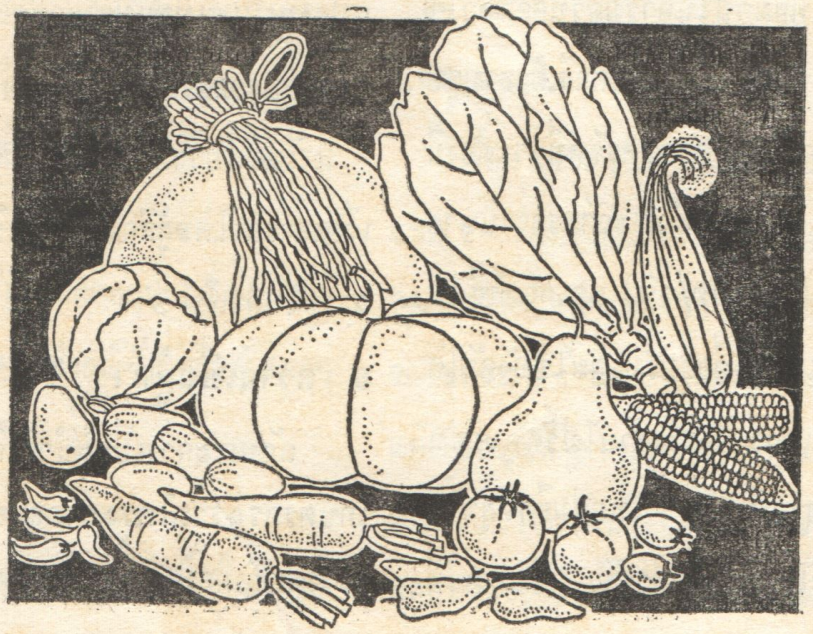
ลักษณะของการจับกลุ่มแตกต่างกันไปตามกิจกรรม หรือภาระกิจที่กลุ่มมี ภายในกลุ่มไม่ว่าจะเป็นกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มเล็ก ยังมีการแบ่งกลุ่มย่อย อาจจะตั้งขึ้นชั่วคราว หรืออาจอยู่ตลอดฤดูกาลปลูกพืชก็ได้ยังมีปัญหาที่น่าศึกษาต่อไปว่ากลุ่มเหล่านี้จะยืนอยู่ หรือรวมกัน หรือสลายไปเป็นปัญหาที่จะต้องศึกษาในระยะยาว □